

Helga Tormane

Subjektīvs ieskats jaunākajā latviešu bērnu un jauniešu oriģinālliteratūrā

Rakstīt bērniem nav viegli, jo jāraksta vienkārši un saprotami, bet tai pat laikā jārosina lasītāja iztēle. Vislabākā bērnu grāmata ir tāda, kura šķiet saistoša gan bērniem, gan pieaugušajiem, jo nereti grāmatas bērniem lasa priekšā pieaugušais. Manuprāt, nepārspēta bērnu literatūrā ir zviedru rakstniece Astrida Lindgrēne. Oriģināli, nesamāksloti un atmiņā paliekoši ir viņas grāmatu varoņi. Nezinu, vai mūsdienu bērniem A.Lindgrēne vēl ir aktuāla? Vai šodien bērni un jaunieši vispār lasa? Kāda ir situācija bērnu un jauniešu oriģinālliteratūrā Latvijā? Jāatzīst, mans priekštats par šiem jautājumiem bija visai neskaidrs. Aptaujāju draugus un paziņas, viņi neizpratnē raustīja plecus, visbiežāk atskanēja jautājums: "Kāpēc tevi tas vispār interesē?". Bērnu literatūras un bibliotekārā darba zinātniski praktiskās konferences "Literatūra, teātris un mūzika bērniem" Eiropas Savienības mājā 11.maijā apmeklējums ieviesa zināmu skaidrību — bērnu un jauniešu oriģinālliteratūra Latvijā pastāv un attīstās.

Maz jaunu grāmatu

Bērnu un jauniešu oriģinālliteratūrā izdoto grāmatu skaits Latvijā 2011.gadā bija ap četrdesmit, kas šķiet pamaz salīdzinājumā ar kaimiņvalstīm. Attiecīgi Igaunijā ap 122, Lietuvā — 145 vienības. Kādēļ izdoto bērnu grāmatu skaita ziņā ar kaimiņvalstīm ir trīskārša, pat četrkārša atšķirība? Pieprasījums pēc latviešu oriģinālliteratūras ir zems, jo noieta tirgus ir mazs. Tādēļ ir svarīgs valsts atbalsts. Tas nepieciešams ne vien oriģinālliteratūras izdošanai, bet arī bibliotēkām — grāmatas ceļā pie lasītāja. Jāatzīmē, ka pašvaldību atbalsta apjoms bibliotēku krājumu papildināšanai ir ļoti dažāds. Nereti bibliotekāram ir jāizvēlas starp vienu vai otru grāmatu.

Kandavas pilsētas bibliotēkas vadītāja Daiga Kārklīņa atzīst: "Pašlaik ļoti uzmanīgi jāseko līdzi, lai mēs vispār zinātu, kas jauns ir iznācis. Tikai divreiz gadā tiekam klāt grāmatu iepirkšanai, un gadās, ka tad viena otra grāmata vairs bāzē nav nopērkama. Ļoti grūti." (<http://www.diena.lv/kd/literatura/kadam-literatura-citam-tikai-avize-13940708>)

Jaunu grāmatu, ne tikai bērnu un jauniešu literatūrā, trūkums bibliotēkās nav nekāds jaunums. Maz ir ne vien grāmatu, bet arī pašu autoru. Latvijas Nacionālās bibliotēkas Bibliotēku attīstības institūta Bērnu literatūras centra galvenās bibliotekāres Ivetas Krūmiņas sastādītajā 2011.gada latviešu bērnu oriģinālliteratūras grāmatu sarakstā ir 33 autori. Mārai Cielēnai, Kristīnei Mucinieci, Inesei Zanderei 2011.gadā iznākušas 3 grāmatas, savukārt Ērikam Kūlim, Valdim Rūmniekam un Ievai Samauskai — pa divām. Šķiet, ka 33 autori tomēr ir daudz, bet, ja paskatās uz grāmatu lappušu skaitu, kas caurmērā ir ap 50 lappusēm, tad tas ir daudz par maz.

Aktualitātes jauniešu literatūrā

Literatūrā būtiska ir valoda, autora balss. Ar bērniem un vēl

jo vairāk jauniešiem ir jāmāk runāt, bet ne katram tas izdodas. Patiesībā reti kuram. Rakstnieks **Māris Rungulis** raksta gan bērniem, gan pusaudžiem. 2011.gadā rakstniekam izdota bērnu grāmata "**Nekrietnais Alfrēds**" (Liels un mazs, 2011), kur tiek stāstīts par kaimiņu dzērājoni Alfrēdu un viņa izdarībām. Savukārt pusaudžiem domātajā garstāstā "**Aste, ko luncināt**" (Zvaigzne ABC, 2011) — par jauniešu attiecībām. Stās-

ta laiks — 60.gadi — iezīmēts garāmejojot, stāstā atainotie notikumi tikpat labi varētu norisināties arī mūsdienās. Stāsta centrā ir vidusskolnieka Gunāra attiecības ar klasesbiedrenēm Gunu un Agnesi. Pirmā mīlestība, sāpes, nodevība un vilšanās. *“Es tikai tagad saprotu, ka mīlestība ir nevis laime, bet gan šausmīga nelaime, kurai netieku pāri... Es viņu mīlu, bet reizē arī ļoti ienīstu!”* (45. lpp.), — saka grāmatas galvenais varonis padsmiņgadnieks Gunārs. Autors attēlo jauniešu centienus veidot nopietnas attiecības. Vietām M.Rungulis sadzīviskas situācijas tēlo idealizēti un ar patosu: *“Ak, nelaimīgais Romeo, tu šeit! Vai vientuļīgi lej rūgtas asaras? — Skolas pagalmā bija ienācis vēl kāds, un tikai tad, kad viņš sērkoņņus pietuvināja cigaretei, Gunārs pazina Oskaru. — Tu arī, izrādās, esi bez savas Dulsinejas! — Gunārs nepalika atbildi parādā”* (30.lpp.). Šāds teksts no pusaudža mutes šķiet samākslots. Padsmiņnieki tā nerunā, ja vien nav dramatiskā uzveduma dalībnieki. Apšaubāma šķiet iespēja, ka Servantesa stāsts par ekscentriskā bruņinieka klejojumiem “Dons Kihots” būtu pieskaitāms pie iecienītākās jauniešu lasāmvielas arī 20.gadsimta 60.gados. Vairāk realitātes grāmatai nāktu tikai par labu. Galvenais varonis — padsmiņnieks Gunārs, gan stāsta autors M.Rungulis runā vienā — pieauguša vīrieša balsi: skaistiem, skaidriem un literāri pareiziem teikumiem. Garstāstā “Aste, ko luncināt” pietrūkst jauniešiem raksturīgās runas manieres, kas lasītājiem ļautu identificēties ar grāmatas varoņiem. Mākslinieces Agijas Stakas attēlos redzama līdzība ar Zentas Ērgles darbu mākslinieka Edgara Ozoliņa spilgtajām ilustrācijām. Gan mākslinieces A.Stakas ilustrācijas, gan garstāstā tēlotās situācijas vedina domāt par Zentas Ērgles grāmatu rimeiku. Zentas Ērgles grāmatās aprakstītie attiecību likloči ir aktuāli arī 21.gadsimta jauniešiem, bet, šķirot M.Runguļa stāsta lappuses, neatstāj sajūta, ka tas viss jau reiz lasīts un zināms.

Pavisam citāda situācija ir fantastikas un fantāzijas žanra literatūrā. Nenoliedzamu popularitāti Latvijā ir ieguvuši amerikāņu autoru Patrika Nesa (triloģija “Haosa spēles”), Stefānijas Meieres (romāns turpinājumos “Krēsla”), Sūzenas Kolinsas (triloģija “Bada spēles”) darbi. Priece, ka līdzās amerikāņiem ir parādījušies konkurētspējīgi latviešu izcelsmes autori, kā spilgtākie jāmin Baņuta Rubess, Toms Kreicbergs un Laura Dreiže. Gan Baņuta Rubess, gan Toms Kreicbergs labprātāk raksta angļu valodā. **B.Rubess** romānu pusaudžiem **“Labie draugi”** (Zvaigzne ABC, 2011) un **T.Kreicberga** stāstu krājumu **“Dubultnieks un citi stāsti”** (Zvaigzne, ABC, 2011) latviski tulkojis Ingus Josts. B.Rubess veiksmīgi izdevies atklāt pusaudžu pasaules izjūtu — vēlmi pēc sapratnes, pieņemšanas un draudzības. Grāmatā ir aizraujoši sižeta pavērsieni, spriedze un humors. Atšķirībā no amerikāņu autoriem, šeit nav sastopamas reālistiskas vardarbības ainas. Ja Patrika Nesa “Haosa spēlēs” galvenais varonis — padsmiņnieks var mierīgi uzšķērst pretinieku ar nazi, tad B.Rubess romānā nekas tāds nav iedomājams. Fantāzijas žanra grāmatām raksturīga tēma ir manipulēšana ar cilvēka prātu — dzīve tiek tēlota kā spēle vai zinātnisks eksperiments, kur galvena-

jiem varoņiem ir jāpārspēj gudrībā spēles vai izgudrojuma autori — parasti pieaugušie — un parasti viņiem tas izdodas. Tā, piemēram, romānā “Labie draugi” tēlota mūsdienīga skolas vide, kurā zinātniska eksperimenta ietvaros tiek iesūtīti roboti, kas, kā vēlāk izrādās, ir spiegi. Roboti ir radīti ar mērķi ietekmēt pusaudžu domāšanu, padarīt viņus vecākiem paklausīgus, kā arī atkarīgus no konkrēta uzņēmuma precēm. Vai ir iespējams izveidot draudzīgas attiecības ar robotiem un pārspēt tos viltībā? Vai robotam ir vieglāk uzticēties nekā vecākiem? Vai kādam mūsdienās vispār var uzticēties? Šādi un daudzi citi jautājumi tiek risināti romāna gaitā. Autorei raksturīgs brīvs, nepiespiests rakstības stils, grāmatā nav atrodami pārspilējumi un moralizēšana. To lieliski raksturo kāda neliela epizode — četrpadsmitgadnieka Emīla saruna ar māti: *“Tobrīd, kad Emīls vaiga sviedros pūlējās pabāzt plastmasas, metāla un nanogumijas kluci zem savas gultas, durvis parādījās mamma. — Tas man rauj jumtu! Jumtu! Kas notiks, ja mums būs jāatlidzina zaudējumi? — viņa vaimanāja. Rūgtas asaras slacīja viņas violetās brillēs. — Jumtu! — Beidz reiz to skandināt! Tas bija nelaimes gadījums! Man viss ir noriebies! Viss!”* (47.lpp.)

Salīdzinot ar B.Rubess, T.Kreicbergs savos stāstos “Dubultnieks un citi stāsti” šķiet “pieaugušāks”. Šeit vairs nav runa par šķietami nevainīgām pusaudžu attiecību spēlēm, bet gan par nopietnām psihes un realitātes mutācijām. Gan B.Rubess, gan T.Kreicbergu vieno tas, ka viņi savus varoņus uztver nopietni. Jau iepriekš minēju, ka literārajā darbā būtiska ir autora valoda. Ne mazāk nozīmīga ir arī tēmu izvēle. Uzskatu, ka rakstīt var par visu, svarīgi ir, kā to darīt.

Daudzveidība bērnu dzejā

Veiksmīgi, manuprāt, ar to ticis galā ir dzejnieks **Kārlis Vērdiņš**, kurš kopā ar komponistu **Kārli Lāci** izveidojis projektu **“Lāču tēta dziesmas”** (dzejoļi, dziesmas un interneta vietne). Lūk, fragments no dzejoļa “Tētis meklē kašķi”:

“Tētis ieliek kabatā
Mazo spožo blašķi
Uzvelk kājās zābakus
Dodas meklēt kašķi”.

Bērna izjūtas spilgti atklājas dzejoļi “Lielās dusmas”:

“Es apvainoju māmiņu
Un sakliedzu uz tēti
To runas bija nejaukas
Un viņu triki — lēti
Tad tētis mani nopēra
Un abi gāja projām
Es sēdēju zem klavierēm
Līdz gauži sadusmojos.”

Vienkāršojot var teikt, ka pirmajā dzejoļi — tētis mīl iedzert un pēc tam iet izkauties, otrajā — vecāki

iekausta bērnu. Tādas situācijas dzīvē ir sastopamas. Un bērns tās redz. K.Vērdiņa dzejoļi palīdz uzsākt sarunu ar bērnu par šīm smagajām tēmām — alkoholismu, vardarbību, dusmām u.c. Protais, bērna vecumam un sapratnei atbilstošā līmenī.

Savukārt dzejnieks **Uldis Auseklis** ir klasisks, patriotisks un stabils savā rakstīšanas manierē, bet, manuprāt, šādus dzejoļus vairāk novērtē nevis bērni, bet gan viņu vecāki:

“Vecmamma man atstāja
Grozū zīļu
Viņa teica: – kad tās iesēsi
Jutīsi Latviju mīļu
Vecmamma man atstāja aveņu tēju
Viņa teica: – kad to dzersi
Nebārsi Latvijas vējus.”

Asprātīgi un atjautīgi ir **Ineses Zanderes** dzejoļi, piemēram, grāmatā **“Dieguburti”** (Liels un mazs, 2011). Katram alfabēta burtam ir veltīts savs skaitāmpants, kurā ir labi sadzirdama atbilstošā burta skaņa:

“Haizivs baltā halātā
Iepeld mūsu palātā
Visus, kam sāp galva,
Izārstēt var halva
Un ar karstu pienu
Hokejs katru dienu.”

Jāmin arī, ka I.Zanderes pārstāvētās izdevniecības “Liels un mazs” grāmatas raksturo kvalitatīvs dizains un, kas jo īpaši svarīgi, arī saistošas ilustrācijas.

Interesējoties par jaunāko latviešu bērnu oriģināl-literatūru, secināju, ka dzejā latvieši ir spēcīgāki nekā prozā. Tas vērojams arī pieaugušo literatūrā. Interesanti, ka trīs iepriekšminētie dzejnieki K.Vērdiņš, U.Auseklis, I.Zandere, šķiet, ir sadalījuši lasītājus. Tā, piemēram, I.Zandere vairāk orientējas uz pirmsskolas vecuma bērniem, dzejnieces darbus raksturo oriģināls pasaules skatījums, brīžiem pat ironisks humors. U.Auseklis savukārt orientējas uz skolas vecuma bērniem un, manuprāt, ir klasisks šā vārda vislabākajā nozīmē — tāds, kura dzejoļus labprāt citētu literatūras skolotāji. U.Ausekļa dzejoļi ir labdabīgi, patriotiski, skanīgi un tos ir viegli iegaumēt. Kārlis Vērdiņš ir specifisks, varētu pat teikt — sociāls bērnu dzejnieks, kurš veikli spēj balansēt uz robežas starp bērnu vecumam tradicionāli atļautajām un neatļautajām (tabu) tēmām.

Veiksmīga debija

Pieminēšanas vērtā ir dzejnieces un dramaturģes **Māras Zālītes** debija bērnu literatūrā ar bērnu “ceļo-

juma stāstu” **“Tango un Tūtiņa ciemos”** (Liels un mazs, 2011). Rakstniece šogad ieguva Baltijas jūras reģiona Jāņa Baltvilka balvu bērnu literatūrā un grāmatu mākslā. Literārā pasakā M.Zālīte attēlo divu suniņu, brālīša un māsiņas, ceļojumu pie krustmātes uz kādu Jūrmalas ciemu. Autore ir asprātīga, sižets risinās raiti. Brīžiem mulsina fakts, ka suniņu krustmāmiņa ir cilvēks, bet tas, ka zvēri un priekšmeti personificē cilvēkiem raksturīgas īpašības un uzvedības modeļus, iederas bērnu literatūrā.

Rūķi

Ir kāds savdabīgs aspekts latviešu bērnu oriģināl-literatūrā — rakstnieki bieži izmanto rūķa tēlu. Iespējams, tas ir vācu literāro pasaku mantojums. Piemēram, rakstniekam Ērikam Kūlim vien ir 15 grāmatu, kurās darbojas rūķi. Rūķa tēls nav stingri definēts, šķiet, viņam būtu jādzīvo pazemē, bet tikpat labi viņš var dzīvot starp cilvēkiem. Rūķis ir mazāks nekā cilvēks, taču izveicīgāks, viņam var piemist burvju spējas. Laimdota Sēles grāmatā “Ventspils rūķi un viņu draugi” ir sastopams pat rūķis-bezpajumtnieks. Rūķa tēls ir bērnu rakstnieka fantāzijas papildījums, jo rūķim viss ir atļauts, nav nekādu ierobežojumu darbībā! Bieži literārajā darbā rūķu sarodas tik daudz, ka grūti viņiem izsekot līdzi. Lasītājs nogurst arī no rūķu vārdiem — Riķis, Nikniķis un tamlīdzīgiem.

Runājot par latviešu bērnu literatūru, noteikti jāmin rakstniece **Māra Cielēna**, daudzu bērnu grāmatu autore. Pasaku grāmatā **“Deguns debesis”** (Lietusdārzs, 2011) apkopotas septiņas pasakas, kuras ilustrējusi Ieva Maurīte. Pasakas nav garas, vidēji trīs lappuses. Tomēr lasot nepameta sajūta, ka krājcūciņas Malvīnes, naktstauriņa Miķeļa, skrejvaboles neticamie piedzīvojumi ir patiešām neticami, sacukuroti un neīsti. Salīdzinājumam paņēmu igauņu autora **Andrusa Kivirehka** grāmatu bērniem **“Kaka un pavasaris”** (Liels un mazs, 2012, no igauņu valodas tulkojis Guntars Godiņš). Igaņu rakstnieka galvenie varoņi ir oriģināli — kakas struņķītis, purkšķiens, desiņa un citi. Atšķirībā no M.Cielēnas A.Kivirehks ir spējis iejusties bērnu domu gaitā un pasaules uztverē, iztikdams bez pamācoša toņa, kas raksturīgs M.Cielēnas sarakstītajām bērnu grāmatām.

Neskatoties uz iepriekš pieminētajām iebildēm, svarīgi ir tas, ka bērniem ir pieejamas jaunas latviešu oriģināl-literatūras grāmatas, kuras runā par mūsdienu bērniem un pusaudžiem aktuālām tēmām, attaino pazīstamu vidi un rosina fantazēt.

